

Kelecsényi Kristóf Zoltán

Egy Ybl-tanítvány első munkái – Schmahl Henrik Andrassy úti épületei

A Fővárosi Levéltárban található Ybl-hagyaték annak ellenére sok újdonságot és tisztázatlan kérdést rejt magában, hogy az intézmény munkatársai az 1970-es évek óta gondolják azt.¹ El lehet képzelni, mekkora anyagról van tehát szó. A több ezer tervlap között néhány száz azonosítatlan példány is megbújik. A dokumentum viszont, amely tanulmányom kulcsponjtját képezi, a kevésbé látványos, de az Ybl-kutatás részéről még szintén nem teljesen feldolgozott iratanyag között található.²

Egy 39 oldal tartalmazó német nyelvű levelezés egyik – Magyarországra postázott – fele ez, amelyet a budapesti Andrassy út 52. szám alatti, Haggenmacher Henrik³ által építtetett városi palota kapcsán váltottak a felek 1881. május 28. és 1883. augusztus 10. között.⁴ Összesen 25 levél, amelyet a Trieszt mellett mészkőbányát működtető cég, a Cava Romana, valamint annak bécsi képviselője, Eduard Glatz küldött a ház tervező építészének, az Ybl Miklós alkalmazásában álló Schmahl Henriknek,⁵ aki a főváros egyesítése, vagyis 1873 óta állt a mester alkalmazásában. Kapcsolatukat az teszi különlegessé, hogy minderre előképzettség, építési-építőmesteri végzettség nélkül került sor.

Schmahl Henrikről sajnos nagyon keveset tudunk.⁶ Hagyatéka eltűnt, elkallódott, megsemmisülhetett a család gellérthegyi villájának második világháborús pusztulásakor.⁷ Három fia közül kettő gyermek nélkül halt meg, a középső fiú két leánygyermeké pedig 1945 után elhagyta az országot. Nem maradt utána más, mint azok a hivatalos iratok, engedélyezési tervek, amelyeket a Fővárosi Levéltár őriz, kortárs sajtóbeszámolók, és ami a legfontosabb: házai.

*Kelecsényi Kristóf Zoltán a PPKE BTK végzős mesterszakos művészettörténész hallgatója, az építészfórum.hu építészeti szakportál szerkesztője
Kutatási területe: Schmahl Henrik neoreneszánsz építészete
E-mail: kristof.kelecsenyi@gmail.com*

*Kristóf Zoltán Kelecsényi, graduating MA art history student at PPKE BTK, editor of the architectural portal építészfórum.hu
Area of research: Neo-Renaissance architecture of Henrik Schmahl
Email: kristof.kelecsenyi@gmail.com*

¹ Az Ybl-hagyaték történetéről: C. dr. HARRACH Erzsébet: A Budapest Főváros Levéltárában lévő Ybl Miklós tervek sorsának alakulása. In: *Ybl Miklós építész* 1991. 167–169.

² BFL XV.17.f.331.a Ybl Miklós hagyatéka, iratok.

³ Id. Haggenmacher Henrik (1827–1917) svájci születésű magyar malomiparos és sörgyáros, több Andrassy úti telek tulajdonosa. A Haggenmacher család történetéről lásd részletesebben: HALMOS Károly: Haggenmacher Henrik és Károly. In: *Sokszínű kapitalizmus*. Szerk: SEBŐK Marcell. Budapest, HVG, 2004. 74–83.

⁴ BFL XV.17.f.331.a: 36. Haggenmacher Henrik építkezése, levelezés.

⁵ Az építész vezetéknevének többféle írásmódja is előfordul. Helyesnek az általa is így használt, szignójából jól kiolvasható *Schmahl* formulát tekintem. Gyakran előforduló variánsok: *Schmal*, *Schmall*. Néhány fennmaradt hivatalos iratban a *Schmahl J. Henrik*, illetve *Heinrich J. Schmahl* formát használta.

⁶ Schmahl Henrik életművét monografikus igényel eddig nem dolgozták fel.

⁷ A Kelenhegyi út 43. szám alatti villát 1908-ban engedélyeztették. Történetét részletesebben lásd HAJDU NAGY Gergely: Műrom-építész a századfordulón a Pallavicini család szemerei kastély- és Schmahl Henrik budai villakertjében. In: *Kalászat – Kerttörténeti tanulmányok Balogné Ormos Ilona 70. születésnapjára*. Budapest, BCE Tájépítészeti és Tájkológiai Doktori Iskola, 2012. 81–101.

Bár születési helye, anyanyelve – amelyet élete végéig megőrzött⁸ – és halálkozásának helyszíne sem köti Magyarországhoz, az az örökség, amely ránk maradt épületei formájában, itt van velünk.

Valószínűleg Hamburgban, vagy annak környékén született, valószínűleg 1846 körül és 1912. július 13-án vagy 14-én halt meg Stuttgartban vagy Drezdában.⁹ Apja – ha hihetünk a kortársnak¹⁰ – jó nevű helyi kőművesmester volt, aki fiát is e szakmára taníttatta. 1868 körül érkezett Magyarországra. Első munkaadója Preisz György pest-budai építőmester volt,¹¹ ám konkrét építkezést hozzá nem tudunk kapcsolni. Ezt követően a kiépülő pesti Duna-korzón, a Vigadó tér déli oldalán állt Első Magyar Általános Biztosító Társaság épületének kivitelezője, Pucher József építőmester adott neki munkát a Frey Lajos és Kauser Lipót tervei szerint emelt háznál.¹²

Schmahlt ennek befejezését követően, 1870 nyarán vették fel az Ybl tervei szerint megvalósuló pesti Fővármház építkezésére, ahol az elmondások szerint igen hamar segédpalléri funkciót kapott.¹³ Ennek hitelt ad, hogy az építkezés befejezésekor, 1874. május 1-jén már Ybl beosztottjaként működött.

Az Ybl-hagyaték iratanyagában található dokumentumok tanúsága szerint már 1873 késő tavaszán sem kétkezi munkásként foglalkoztatták.¹⁴ A Múzeum körút 19. szám alatt ma is álló, 1873–1874 folyamán Ybl tervei alapján, Róth Zsigmond megrendelésére felépült bérházhoz készült pótlólagos műszkörendeléről szóló kimutatást már építésvezetőként írja alá. A hagyatékban bőségesen fennmaradt építési dokumentumok számos pontján látható aláírása, piros tintával felvezetett számolási korrekciói. Schmahl tehát mindössze néhány év leforgása alatt a korszak legjelentősebb hazai építésének közvetlen munkatársa lett, akire az rábízta a pesti belvárosban épülő négyemeletes ház építését.

Az Ybl-hagyatékban nemcsak iratai közt, hanem tervanyagában is megtalálható néhány Schmahl által szignált tervlap. Jóllehet ezek kevéssé jelentős részletek, mégis pótolhatatlan információkkal szolgálnak arról, hogy mely megbízásokba vonta be munkaadója. 1874-ből ismert egy egyelőre azonosítatlan helyszínen és céllal készült külső falépcső és egy úgynevezett surrantó terve, amely első pillantásra egy ideiglenes, valószínűleg építési állványzatnak tűnik, azonban alaposabb vizsgálat során feltűnnek a korlátok részletei, az élszedés és a kapaszkodók megformálása. Ezért már inkább egy állandóbb jellegű, például ipari hasznosítást feltételezhetünk.¹⁵

⁸ A BFL-ben található forrásértékű nyilatkozata, melyben a Belvárosi Takarékpénztár (Budapest, V. Ferenciek tere 10.) építkezésének körülményeit írja le, német nyelven íródott 1911-ben. BFL VII.153 (Rónay Károly közjegyző iratai) 0137/1913 (Nyilatkozat: Schmahl Reinhold [sic!] építész Belvárosi Takarékpénztár székházára vonatkozó német nyelvű emlékirata.) – Itt és a továbbiakban a mai budapesti kerületszámozást követjük (*a szerk.*).

⁹ A születési és halálzási helyre és időpontra vonatkozó adatok kizárólagos forrásait az 1912-es gyász hírek és nekrológok jelentik: [n. n.]: Schmahl Henrik budapesti építész... (Vegyeselek). *Építő Ipar*, 36. 1912. 29. (július 21.) 283; Révész Sámuel: Schmahl Henrik. *Építő Ipar*, 36. 1912. 33. (augusztus 18.) 319; MAGYAR Vilmos: Schmahl Henrik (két közlemény – I.). *Építő Ipar*, 36. 1912. 35. (szeptember 1.) 336–337; Uő: Schmahl Henrik (két közlemény – II.). *Építő Ipar*, 36. 1912. 36. (szeptember 8.) 346–348; [n. n.]: Schmahl Henrik. *Művészet*, 14. 1915. 1. 77–78.

¹⁰ Schmahl származásáról elsőként még életében írtak: [n. n.]: Schmahl Henrik. *Magyar Szalon – képes havi folyóirat*, 11. 1889. 177–180.

¹¹ KISMARTHY-LECHNER Jenő: *Schmahl Henrik*. Kézirat [é. n.]. Őrzi: MTA BTK Lexikongyűjteménye. Kismarthy-Lechner kétoldalas gépelt kéziratának forrásértékét növeli, hogy személyesen ismerte a Schmahl unokáját feleségül vevő Jendrassik Györgyöt. Ő volt a tervezője a Kelenhegyi úti villa 1938-as bővítésének.

¹² [n. n.]: Schmahl Henrik. *Magyar Szalon – képes havi folyóirat*, 11. 1889. 178.

¹³ Erről lásd uo. és Révész 1912. i. m. 319.

¹⁴ Az Ybl-hagyaték iratanyagában fennmaradt legkorábbi datált aláírás időpontja 1873. május 26. (BFL XV.17.f.331.a 52. Róth Zsigmond bérháza, Budapest, V. Múzeum körút 19. 26. fol.)

¹⁵ BFL XV.17.f.331.b a29. 20.

Szintén ebből az évből származik egy ajtószárny keresztmetszeti rajza, amely a Magyar Tudományos Akadémia épületébe készült, a III. emelet átépítése kapcsán. 1869. február 3-ról 4-re virradóra ugyanis tűz ütött ki az akkor az Esterházy-képtár anyagát befogadó szinten.¹⁶ A festményeket kimentették, és másnap reggelre a tüzet is sikerült teljesen eloltani, ugyanakkor az eset közfelháborodást keltett.¹⁷ Nem is csoda, hiszen a nagy értékű műtárgyak megsemmisülésének rémén túl ott volt az a tény is, hogy az August Stüler tervei nyomán felépült palotát alig négy évvel korábban vette birtokba az Akadémia. Bár Stüler a díszterem boltozatának terhet csökkentendő az eredeti terveken is vasszerkezettel számolt a középrizalit III. emeletén, ez végül a költségek miatt faszkerkezetté valósult meg.¹⁸ Ybl már 1871-ben megrajzolta a fennmaradt szerkezeti tervek előzményeit, azonban az átépítésre csak fél évtizeddel a tüzeset után, 1874-ben került sor.¹⁹ Az új, a Schlick gyár által készített szerkezet igazi mérnöképítészeti leleményként felfüggeszti a látszólag a padozatra támaszkodó válaszfalakat a tetőszerkezetre. Schmahl aláírása az egyik vasajtó szárnyának vízszintes metszetén található.²⁰ Ha még megvan az ajtó, a jól kivethető tagozatok alapján pontosan azonosítható volna, minthogy a tervlapról ismert, hogy a *kis terembe* (a terv német felirata: „*kleinen saal*”) készült.

Az 1874 és 1880 közötti időszakból más, Schmahl által szignált vagy nevével ellátott dokumentumot, tervet eddig nem sikerült fellelni. Ezenkívül csak másodlagos forrásokra, a kortárs sajtóra és az utókorra támaszkodhatunk, ha azt keressük, mely munkákban kapott szerepet. Ezek alapján tudható, hogy részt vett a Várkert-kioszk és a Várkert-bazár, az eredetileg a Kálvin téren felállított Danubius-kút, valamint Széchenyi Béla 1945 után elbontott budai, Lánchíd utcai palotájának tervezésében.²¹

1875 őszén indultak meg Ybl egyik fő művének, az Operaháznak földmunkái, amelyeket a következő év tavaszán követett az alapozás megkezdése. Az épület átadására csak majdnem egy évtized elteltével, 1884. szeptember 27-én került sor.²² Ez az építkezés tekinthető Schmahl Henrik építészeti képzése befejezésének. Nemcsak azért, mert az átadást követően már megrendelőkkal, megbízásokkal és nem utolsósorban jó referenciákkal rendelkező, önálló építészként hagyja el Yblt, hanem azért is, mert korai munkáin – gondolok itt elsősorban az Andrassy úton álló épületeire – igencsak érzékelhető mind mestere, mind a középület munkálatainak hatása. Ez nem is csoda, hiszen már a kortárs sajtóbeszámolók,²³ majd később Ybl Ervin is az Opera építészvezetőjeként emlegeti.²⁴ A *Vasárnapi Ujság* cikke nyomán úgy tudjuk, hogy „végig segédkezett a mester oldala mellett”.²⁵ A hagyatékban talált legkorábbi erre utaló forrás a Hagenmacher-palota kapcsán említett levelezés. Nem árt megjegyezni, hogy a következőkben bemutatott épületek tervezése és építése idején egyúttal az Opera művezetője is volt.

¹⁶ DIVALD Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei – magyarázó kalauz*. Budapest, MTA, 1917. 19–20.

¹⁷ RÓZSA György: *A Magyar Tudományos Akadémia Palotája*. Budapest, MTA Könyvtára, 1982.

¹⁸ SISA József et al.: *A Magyar Tudományos Akadémia székháza*. In: *Épített örökség a magyar tudomány szolgálatában*. Szerk. PAPP Gábor György. Budapest, MTA MKI–Magyar Képek, 2010. 63.

¹⁹ MTA Könyvtár kéziratára: RAL K 1273-90. Reprodukcióját közli: *Ybl Miklós építész* 1991. 255.

²⁰ BFL XV.17.f.331.b 106. 2.

²¹ Ezekre vonatkozóan a fő források: [n. n.]: Schmahl Henrik. *Magyar Szalon – képes havi folyóirat*, 11. 1889. és KISMARTHY-LECHNER [é. n.] i. m.

²² Az Operaházra vonatkozó építési adatok: YBL Ervin: *Ybl Miklós*, Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1956. 76–88, 172–174.

²³ Például: [n. n.]: Magyar Királyi Opera. *Vasárnapi Ujság*, 31. 1884. 39. (szeptember 28.) 613–620.

²⁴ YBL 1956. i. m. 86.

²⁵ [n. n.]: Magyar Királyi Opera. *Vasárnapi Ujság*, 31. 1884. 39. (szeptember 28.) 616.

Schmahl a kiépülőfélben levő Andrassy úton négy házat is tervezett: a 13. szám alatti Del Medico-palotát 1880-ban, az 52. szám alatti Haggemacher-palotát 1881–1882-ben, a 28. szám alatti Gschwindt-házat 1882–1883-ban és a Fischer és Sonnenberg cég számára épített házat szintén 1882–1883 folyamán. Ezek közül az előbbi két épülettel részletesebben, utóbbi kettővel csupán említés szintjén kívánok foglalkozni.

A Del Medico-ház (Andrassy út 13.), 1880–1882

Eltekintve a Múzeum körút 23–25. szám alatti, azóta elpusztult Brázay-ház 1879-es bővítésétől,²⁶ Schmahl első önálló épületének az Észak-Itáliából bevándorolt szalámigyáros, Pietro Del Medico számára épített, Andrassy út 13. szám alatti, zárt sorú beépítésében álló palotabérház tekintendő (1. kép).²⁷ Bár az engedélyezéssel kapcsolatos iratokon és terveken nem szerepel a neve,²⁸ Schmahl-nak tulajdonítható az épület Rozinay István Budapest új építményeit bemutató füzetei, valamint a stíluskritikai elemzés alapján. A négy oldalról körülépített belső udvaros, elsősorban a római cinquecento formakészletéből merítő ház utcai szárnya kéttraktusos, udvari szárnyai egytraktusosak. A fennmaradt engedélyezési terven látható és a megvalósult homlokzat között természetesen jó néhány eltérés felfedezhető. A legfontosabb változás az I. és II. emelet közötti övparkány igen hangsúlyos frízmezejének mitológiai témájú, földi és vízi lények harcát ábrázoló domborműve megjelenése. Az elsőre szokatlannak tűnő megoldás vélhetően azt az elmentmondást igyekszik feloldani, amely a kor szak számos más épületénél is megfigyelhető, és amely a reneszánsz és a neoreneszánsz közötti léptékváltásból fakadó problémákból adódik:²⁹ tudniillik hogy a sokszor a földszinthez hasonlóan erőteljesen rusztikázott, kváderes felületű I. emelet az erkély ellenére sem tűnik bizonyos esetben eléggé dominánsnak az olykor gazdagabb nyíláskeretezésű II. emelettel szemben. Ez bérházaknál aligha okozott problémát, ugyanakkor a Del Medico család számára épített palotabérház³⁰ esetén az I. emeleti építetetői

1. kép. Pietro del Medico háza az Andrassy út 13. szám alatt.

In: *Budapest építményei*.

Szerk. ROZINAY István. Budapest–Eperjes, 1883–1885. 20.

²⁶ Brázay Kálmán nagykereskedő házána Schmahl általi bővítéséről hírt ad: *Bauzeitung für Ungarn*, 8. 1879. 3. (január 12.) 20.

²⁷ Engedélykérelem: BFL IV.1407.b 36486/1880; engedélyezési tervek: BFL XV.17.d.329 27325 1–5. fol.

²⁸ Azokat az Operaház építőmestere, Hofhauser Lajos szignálta.

²⁹ A kérdéstről részletesebben lásd GÁBOR Eszter: A neoreneszánsz építészet léptékproblémáiról. In: *Budapest neoreneszánsz építésze – Tanulmányok*. Szerk. CSÁKI Tamás et al. Budapest, BFL, 2009. 23–32.

³⁰ Palotabérházon olyan városi épületeket értünk, amelyek főszintjét a tulajdonos saját használatú, nagyméretű lakása foglalja el, míg az épület többi része a cselédség szállásaként és bérlakásként működik. Részletesebben lásd VÁCZI Piroska: Egy épülettípus a 19. századi Budapesten. Palota és bérház egy épületben. *Pavilon*, 7. 1992. 66–73.

lakást a megoldás jobban hangsúlyozza. Hasonló kompozíciós logika érvényesült az Andrássy út 43. szám alatti, 1883-ban Freund Vilmos által tervezett ház esetén is.

Érdeemes továbbá összevetnünk a Del Medico-házat a 18. szám alatti, a 20. század első felében sajnos érzéketlen módon átalakított Fölsinger-ház építéskori homlokzatával.³¹ Az Ybl tervei alapján készült ház részlettervein található az említettekén túl Schmahl aláírása a hagyatéki tervi részében.³² Bár a szintén ekkor készült épület homlokzata kevés igazán egyedi megoldást tartalmaz, kompozíciós logikáját tekintve mégis a Del Medico-ház rokonának tekinthető.

A Del Medico-ház további érdekessége, a vakolat szemcsésségének fokozásával előállított, a szokásosnál érdeesebb síkfelület a II. és III. emelet esetében a mai napig látható. Ez a megoldás néhány évvel korábban jelent meg a Sugárúton, a Láng Adolf tervezte Andrássy út 1. homlokzatán, jelleget ott a szakszerűtlen felújítások már tönkretették.

Haggenmacher-palota (Andrássy út 52.), 1881–1883

Schmahl igen korai fő művének tekinthető az Andrássy út és az Eötvös utca sarkán álló, 52. számú ház, a svájci születésű Haggenmacher Henrik nagyiparos számára épített palotabérház, amelynek datálása a közelmúltig tévesen szerepelt a magyar építészettörténeti szakirodalom-

2. kép. Haggenmacher Henrik palotabérháza az Andrássy út és az Eötvös utca sarkán.
Fotó: Hermann Rückwardt, 1889. FSZEK Budapest Gyűjtemény – Fotótár, ltsz. 000583.

³¹ Engedélyezési terv: BFL XV.17.d.329 29234, egykorú fényképfelvétel az Andrássy úti homlokzatról: *Budapest építményei*. Szerk. ROZINAY István. Budapest–Eperjes, 1883–1885. 24.

³² BFL XV.17.f.331. b 52. (Fölsinger Rezső háza) 8–11.

ban (2. kép). A ház ugyanis nem 1883–1886 között épült, mint ahogyan a legtöbbször írják, és nem is 1891-ben – ahogyan a műemléki tábla szövege tévesen állítja –, hanem egy évtizeddel korábban, 1881–1883 között. Tervei sajnos elkallódtak, ez magyarázza a bizonytalanságot, ugyanakkor a feltárt forrásokból – a levelezésből – egyértelműen igazolást nyer a nyolcvanas évek eleji datálás.³³ Ez azért lényeges, mert így a tervezés és a kivitelezés ideje egybeeszik az Operaházéval.

A Hagenmacher-palotát az Andrássy út fontosabb épületei közt tartja számon a műemlékvédelem és az építészettörténet. Már Kismarthy-Lechner Jenő *Budapest székesfőváros műemlékeinek és műemlékszerű épületeinek lajstroma* című 1924-es kiadványában is szerepelt, ahogyan Budapest műemlékjellegű építményeinek Genthon–Zakariás-féle, 1949-es jegyzékében is, ahol már téves a datálás.³⁴

A háromemeletes palotabérház 9-9 tengelyes homlokzatainak legszembetűnőbb jellemzője a kőburkolat, amely az Andrássy úton egyébként nem ritka, de itt sem nevezhető általánosnak a vakolt homlokzatokkal szemben. A köelemek jelentős részét egészen biztosan a mai napig működő, már említett triezsti mészkőbánya, a Cava Romana szállította – az a cég, amely az Operaházhoz is szállított párhuzamosan. A fennmaradt levelezés egy 1881 szeptemberében írt darabjából az is kiderül, hogy az Operaházhoz összeállított első szállítmány mellett küldték Magyarországra a Hagenmacher-ház próbadarabjait.³⁵ Hogy mennyire egybeeshettek Schmahl tárgyalásai a Dalszínház és a bérház építésével kapcsolatos teendőkről, jól jelzi, hogy az 1881 novemberéből származó egyik levelet neki mint a „magyar királyi Operaház építésvezetőjé”-nek címezték.³⁶ Sajnos a levélből nem derül ki egyértelműen, hogy melyik épületről van szó, de akár a feladó tévedett, akár a levelezések keveredtek össze utólag, kitű-

nően mutatja a párhuzamosságot. Azonban nemcsak az iratokban, hanem a konkrét épületek esetében is találkozhatunk rokonságot mutató megoldásokkal (3. kép).

A Hagenmacher-palota homlokzatának legmarkánsabb kompozíciós eleme a főhomlokzat középső öt tengelyét hangsúlyozó megoldás, vagyis a masszív, rusztikus oszlopdobokból felépülő ión fejezetes háromnegyedoszlopok, melyek között a homlokzati sík valamelyest előreugrik, valamint az erre fel támaszkodó architrávon nyugvó erkély, és az I.

3. kép. Az Operaház főhomlokzatának végleges megoldására készült alternatív tervváltozat látványrajza. *Vasárnapi Ujság*, 31. 1884. 39. (szeptember 28.) 622.

³³ A levelezésen túl igazolja még: *Építési Ipar*, 5. 1881. 127.

³⁴ *Budapest műemlékjellegű építményeinek jegyzéke*. Kézirat gyanánt. Összeáll. GENTHON István–ZAKARIÁS G. Sándor. Budapest, Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, 1949.

³⁵ BFL XV.17.f.331.a: 36. Hagenmacher Henrik építkezése, levelezés 8. fol.

³⁶ BFL XV.17.f.331.a: 36. Hagenmacher Henrik építkezése, levelezés 12. fol.

emeleti homlokzat előtt szabadon álló korinthoszi fejezetes oszlopok, amelyek az övparkány részeként kialakított golyvázott parkányrészeket támasztják alá. Ezeket eredetileg egy-egy allegorikus szoboralak állt, melyeket sajnos ma már nem láthatunk.

Ez a kompozíció a Del Medico-házénál jóval markánsabban és sikerültebben oldja meg az I. emelet vizuális kiemelését. A megoldás, amely antik emlékekig – például a Constantinus-diadalívig – is visszavezethető, igen népszerű volt a korszak építészetében, így Ybl Miklósnak is kedvelt motívuma volt. Életművében többször előkerül, például a Ganz Mauzóleum bejáratának két oldalán, a Várkert-bazár Gloriette-nek nevezett részénél, és ami szempontunkból a legfontosabb: az Operánál.

Az Operaház pályatervénél, és még hangsúlyosabban a végleges tervre benyújtott alternatív homlokzati megoldás részeként jelentkezik a főhomlokzaton.³⁷ A belsőben az emeleti büfécsarnok fölépcsőház felé nyíló kijáratának keretezése arányait tekintve tagadhatatlan rokonságot ápol az Andrassy út 52. homlokzatának kompozíciós részletével.

A kisebb építészeti elemek közül azokról a rozettás kazettákról érdemes megemlékezni, amelyek mind az Operaház, mind a Haggemacher-palota térfelületeinek hevederíveit díszítik, és amelyek olyan kedvelt megoldásává váltak Schmahlnak, hogy egészen utolsó művéig, a Belvárosi Takarékpénztárnak épített, Párisi-udvarként ismert épületig elkísérték. Az Andrassy út 52. kocsithajtós, háromhajós kapualját ábrázoló egykorú felvételen jól látható a nagyvonalú téralakítás és gazdag belső díszítés, amely az Opera enteriőrjeinek méltó párja (4. kép).

4. kép. Haggemacher Henrik palotabérlőházának kapualja.
Fotó: Hermann Rückwardt, 1889.
FSzEK Budapest Gyűjtemény – Fotótár, ltsz. 000839.

Gschwindt-ház (Andrassy út 28.), 1882–1884

A Gschwindt Mihály likörgyáros számára épített ház (5. kép) szintén magas minőségű, kőburkolatú homlokzata mögött már nem egy bérlakásokkal kiegészített magánpalota, hanem egy építetői lakással rendelkező, hatalmas bérlőház bújik meg, lévén a hátsó szárny egy szinttel magasabb és kéttraktusos.³⁸ A főhomlokzat két szintet átfogó pilasztereivel, valamint a földszint a Del Medico-házhoz hasonló, kapcsolt diadalív-motívumos nyílástagolásával hívja fel magára a fi-

³⁷ Képet közreadja: [n. n.]: Magyar Királyi Opera. *Vasárnapi Ujság*, 31. 1884. 39. (szeptember 28.) 622. és Ybl 1956. i. m. 151. ábra.

³⁸ Engedélykérelem tárgyalása 1882. július 31. (forrás: *Építési Ipar*, 6. 1882. 189); engedélyezési tervek: BFL XV.17.d.329 29077 1–19. fol., használatbavételi engedélyek: az épület hátsó felére – 1883. november 1.: BFL IV.1407.b 49334/1883-III; az üzlet-helyiségekre – 1884. február 1.: BFL IV.1407.b 3450/1884-III; a teljes épületre – 1884. április 24.: BFL IV.1407.b 19980/1884-III.

gyelmet. Említésre méltó továbbá a dongaboltozatos, kocsiáthajtásra alkalmas kapualj, amely ugyan kevésbé összetett tér, mint a Haggemacher-palota esetében, de részleteinek igényessége még rohamosan pusztuló állapotában is szembetűnő.

Fischer és Sonnenberg-ház (Andrássy út 102.), 1883–1884

Az út zártsorú beépítését a Bajza utca sarkán lezáró 102. számú ház homlokzatain a már minden szempontból önállósodni készülő tervező saját stíluskeresésnek egyik első lenyomatát láthatjuk (6. kép). A nyíláskapcsolások, a nyílások elhelyezésével való játék már a szigorúbb itáliai reneszánsz kompozíciós elvektől való elmozdulást jelezték. Itt valósult meg elsőként a nyers téglai utcai homlokzaton való alkalmazása. Érdekesség, hogy a főszintre leszállított frízmező a Del Medico-házhoz hasonlóan itt is megjelenik, ezúttal Lotz Károly mitológiai témájú freskói és az őket kiegészítő sgraffittók formájában.³⁹

5. kép. Gschwindt Mihály bérháza az Andrássy út 28. szám alatt. In: *Budapest építményei*. Szerk. ROZINAY István. Budapest–Eperjes, 1883–1885. 47.

Összegzés

Úgy tudjuk, hogy Schmahl Henrik az Opera 1884-es átadását követően lépett ki Ybl alkalmazásából.⁴⁰ Hogy pontosan milyen körülmények között születtek meg ezeknek a házaknak a tervei, azt nem tudjuk és valószínűleg már nem is fogjuk megtudni. Azt viszont nem zárhatjuk ki, hogy a terveket Ybl látta, hiszen a Haggemacher-palotával kapcsolatos levelezés az ő hagyatékának részeként maradt fenn. Elképzelhető az a „forgatókönyv”, hogy a megrendelők először Yblhöz fordultak, aki az Opera, a királyi Várkertek és a lipótvárosi plébániatemplom tervezése és építése miatt igen elfoglalt lehetett, ezért megbízható vezető munkatársait ajánlotta ezekben az esetekben maga helyett. Haggemacher és Schmahl között is minden bizonnyal ő volt az összekötő, hiszen az idősebb építész az Andrássy úton a Nagymező utca és a Jókai tér közötti hétház tömbje miatt már ismerte a nagyiparos családot.⁴¹ Talán azt sem túlzás feltételezni, hogy Ybl a nála dolgozóknak szerzett megbízatásokért a megbízó felé valamiféle garanciát is vállalt.⁴² A műhely kisugárzása és a mester neve valószínűleg már önmagában is ezt jelentette.

³⁹ Az épület engedélyezési tervei nem maradtak fent. Az engedélyezés ügyét tárgyalták 1883. augusztusában, forrás: *Építési Ipar*, 7. 1883. 292. Az elkészült épületről részletesen lásd Nagy Virgil: Az Andrássy-úton levő 102. számú bérház. *Műszaki Lapok*, 1. 1885. próbaszám. 7–10.

⁴⁰ [n. n.]: Schmahl Henrik. *Magyar Szalon – képes havi folyóirat*, 11. 1889.

⁴¹ YBL 1956. i. m. 141.

⁴² SISA József: A turai Schosberger-kastély az újabb kutatás tükrében. *Ars Hungarica*, 34. 2006. 265–266. és BUGÁR Mészáros Károly: Bukovics Gyula és Kossuth téri minisztériumi épülete. In: *Budapest neoreneszánsz építészete*. 2009. i. m. 189.

Mindez azonban nem sokkal több, mint valószínűségekre épített spekuláció, ingoványos talaj. A viszonyok valójában rekonstruálhatatlanok. Egy dologra azonban mindenképpen felhívja a figyelmet: hogy mennyire kevés ismerettel rendelkezünk ezeknek a műhelyeknek – vagy nevezük őket akár „irodáknak” – a mindennapos működéséről. Sosem árt, ha felidézünk, hogy sem az építészeti tervezés, sem az építés tevékenysége nem egyszemélyes folyamat. Minél nagyobb, minél jelentősebb az épület, ez annál inkább igaz.

Ne felejtjük el tehát Schmahl Henrik Andrásy úti épületei kapcsán, hogy ezeket az az építész alkotta, aki talán a legteljesebb joggal nevezhető a szó szoros értelmében vett Ybl-tanítványnak, hiszen jószerevel mindenféle építőművészeti előképzettség nélkül került mellé, és mint a kései historizmus egyik legérzékenyebb stílusalakítója távozott tőle.

6. kép. A Fischer és Sonnenberg cég bérháza az Andrásy út és a Bajza utca sarkán. In: *Budapest építményei*. Szerk. ROZINAY István. Budapest–Eperjes, 1883–1885. 69.

Kristóf Zoltán Kelecsényi

The First Edifices of an Ybl Student – Henrik Schmahl’s Buildings on Andrásy Avenue

The German-born architect Henrik Schmahl (Hamburg, 1846–1912), who worked extensively in Budapest, began his Hungarian career at the side of Miklós Ybl, working as a foreman on the construction of the Fővámház (Palace of Customs). Schmahl began working on the construction project in 1871, but by the time the building had been completed in 1874 he had advanced to being a member of Miklós Ybl’s design team. The first document bearing his signature that survives as part of the Ybl bequest is dated from 1873. This document reveals that the older master had entrusted him with the construction of a four-storey building in downtown Pest.

He spent the following decade as Ybl’s co-worker, during which time he participated in the planning and construction of works such as the Castle Garden Bazaar and the Castle Garden Kiosk, the palace of Béla Széchenyi on the bank of the Danube River (which since then has been destroyed), and the Danubius Fountain, originally on Kálvin Square, today in its re-carved state on Erzsébet Square. The most significant of these compositions was the Hungarian Royal Opera House, on which construction work lasted until 1884. According to contemporaneous descriptions, Schmahl aided his master’s work throughout the construction as the building engineer. Although there is not much information regarding Schmahl’s work, his buildings stand as a testament to his activity. He designed his first independently planned buildings during the construction of the opera house, apparently working into the night.

There are four buildings designed by Schmahl on Andrásy Avenue: nos. 13, 28, 52 and 102. Of these edifices, he first planned the palace of the Italian salami factory owner Pietro Del Medico (Andrásy Avenue no. 13), which was constructed simultaneously with the Fölsinger house designed by Ybl (Andrásy Avenue no. 18), the plans of which also bear Schmahl’s signature. Only recently has it come to light that the dating of the Hagenmacher house was inaccurate; instead of 1883–1886, it was built in 1881–1883. As none of the plans survive, this dating can only be verified by the correspondence with the Trieste-based Cava Romana company, the letters of which have survived as part of the Ybl Bequest at the Budapest City Archives. As this correspondence reveals, the plans were made not during his period of independent endeavour, but when he was active as Ybl’s co-worker. Also, Ybl himself saw the plans. It is not at all impossible that Ybl handed over commissions to his talented colleagues that he himself could not undertake. It is impossible to reconstruct the precise circumstances today. This nevertheless sheds light on one thing, namely that we know very little of how architectural firms functioned at the time, the relationships between the great masters and their employees, their leading designers, although architectural planning is clearly not a one-person process.